

Particulier economische initiatief in Islamitisch Iran

Een beslissende demarrage van het Westen.

juni 2007

docent: dr. Bas van Bavel

door Benjamin Blom
studentnummer 0135445

Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Jean Chardin, een Franse ondernemer in het premoderne Perzische Rijk.
3. De achttiende en negentiende eeuw: integratie met het Europese systeem.
4. De twintigste eeuw: Tussen de revoluties. Naar binnen of naar buiten?
5. De huidige stand van zaken. Benzine als grondrecht.
6. Conclusie

1. Inleiding

Het huidige Iran heeft een lange, rijke en complexe geschiedenis. Uit de bakermatten van alle menselijke beschavingen heeft het land zich ontwikkeld tot wat het nu is: de eerste en machtigste theocratisch bestuurde Islamitische natie in de wereld. Althans: zo ziet het overwegend Shi'itische land zichzelf graag. Sinds de Islamitische revolutie van 1979 wordt het land geregeerd door de *ayatollahs* en *mullahs*, de geestelijke leiders. Het huidige Iran heeft evenveel inwoners als Frankrijk en is in oppervlakte groter dan Duitsland, Frankrijk en Spanje bij elkaar. Het ziet zichzelf graag als morele leider van de Islamitische gemeenschap. Na Saoedi-Arabië beschikt Iran over 's werelds grootste oliereserves.¹ Tegelijkertijd is Iran de paria van de westerse wereld, vooral sinds president George W. Bush vond dat het land bij de 'axis of evil' hoorde. Het internet en de pers worden in Iran stevig gecensureerd, de zedenpolitie controleert streng op de hoofddoekjes van vrouwen en gevangenen worden er gemarteld. Tegelijk heeft het land een hoge alfabetiseringsgraad en kent het veel hoger opgeleiden. Er komen tegenstrijdige geluiden naar buiten over de koers die het land onder de huidige president Amadinejad wil inslaan. Al jaren worden er hervormingen aangekondigd, maar tot nu toe is het resultaat niet overweldigend.

David Landes vindt dat Europa de laatste duizend jaar de drijvende kracht achter ontwikkeling en moderniteit is geweest.² Hij legt in het voetspoor van Max Weber de nadruk op de rol die cultuur speelt bij de economische ontwikkeling van landen.³ Het sleutelbegrip in zijn interpretatie van de westerse vooruitgang is het eigendomsrecht. Is Iran een 'andere' wereld met een eigen ontwikkelingsgang die nooit te verenigen is geweest met de moderniteit van het westen? Rond 1500 was er geen sterk in het oog springend verschil tussen de economie en welvaart van landen in het westen of in het oosten. Het 'huis van de Islam' leek onaantastbaar. Volgens Landes begonnen de verschillen met het westen vanaf de 17^e eeuw pas duidelijk in het oog te springen.⁴ Omdat Landes de nadruk legt op culturele waarden in zijn studie kies ik voor een benadering

¹ CIA Worldfactbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sp.html> en BP Statistical Review of World Energy June 2007

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6848&contentId=7033471> geraadpleegd 20 juni 2007

² David Landes, *Arm en Rijk. Waarom werd het Westen rijk en bleven andere landen arm?* (Utrecht 1998) 19.

³ Landes, *Arm en Rijk*, 543 en 192. Max Weber ontwikkelde in 1905 de naar hem genoemde these die stelt dat het protestantisme – en meer in het bijzonder de calvinistische richtingen daarbinnen – de opkomst van het moderne (industriële) kapitalisme heeft bevorderd.

⁴ Landes, *Arm en Rijk*, 414

waarin de cultuur en mentaliteit centraal staan. De economische theorievorming blijft op de achtergrond. Heeft de Islamitische cultuur en maatschappij van Iran invloed gehad op het particuliere economische initiatief en hoe heeft zich dat sinds de zeventiende eeuw historisch ontwikkeld?

Het economische leven van het zeventiende eeuwse Perzische rijk onder de Safaviden kende een relatieve stabiliteit en welvaart. In de achttiende en negentiende eeuw kwam Iran onder de Qadjaren in verval. Tegelijk raakte het land in de periferie van de nieuwe wereldeconomie die geleid werd door Groot Britannie. De twintigste eeuw was het toneel van een lang en taai gevecht tussen seculiere modernisten en conservatieve Islamisten. De laatsten hebben aan het langste eind getrokken, geholpen door, maar ook volstrekt afhankelijk van de stroom oliedollars.

2. Jean Chardin, een Franse ondernemer in het premoderne Perzische Rijk.

Jean Chardin, een jonge Hugenooot uit een koopmansfamilie uit Parijs, reisde in het gezelschap van een oudere koopman in 1665 op 22-jarige leeftijd naar India. Op de terugweg deed hij Isfahan aan, waar hij onder de protectie van Sjah Abbas II handel dreef in sieraden. Hij keert weer terug naar Parijs om in 1671 weer te vertrekken naar Isfahan. Hij arriveerde na een lange reis in 1673 opnieuw in de Perzische hoofdstad en verbleef er ruim 4 jaar. In *Voyage en Perse et autres lieux de l'Orient* doet hij verslag van zijn observaties. Hij schrijft over het land, Sjah Suleyman en het hofleven, de Shi'itische godsdienst, het temperament van de bevolking en de manier waarop ze omgaan met het gezag van de *mullahs*, de geestelijke elite van de samenleving.

Hij schetst de centrale plaats die de moskee in het dagelijkse leven inneemt. Mensen gaan er niet alleen naar toe om te bidden, maar ook om te lezen, te schrijven en te roken en te converseren.⁵ Hij vindt dat de Perzen een verfijnde geest bezitten en dat ze interesse hebben in de wetenschappen, in elk geval wat betreft de toepassing daarvan wapens. Ze hebben een open temperament en gedragen zich welgemanierd. Tot zover het goede nieuws. Hij vindt de mensen erg bijgelovig. Ze dragen amuletten en proberen uit de sterren en de Koran af te leiden of de dag geluk of ongeluk zal brengen.⁶ Ze leven erg bij de dag en maken zich weinig zorgen over de toekomst. Dat laten ze over aan de voorzienigheid. Ze zijn geneigd naar genotzucht en opzichtige verkwisting waardoor ze weinig aandacht besteden aan economie en zakendoen. Kortom: 'ze brengen natuurlijke talenten naar de wereld zoals geen ander volk, maar er is nauwelijks een volk te vinden die ze zo misbruikt als zij doen.'⁷ Een van de slechtste eigenschappen van de Perzen is volgens Chardin dat het excessieve leugenaars zijn die zich bezweren om ook maar het minste voordeeltje binnen te halen. 'Iemand die hen alleen op reis of tijdens een bezoek ontmoet, zal een gunstige mening over hen hebben. Maar degenen die met hen handel drijven, zullen ondervinden

⁵ R.W. Ferrier, *A Journey to Persia. Jean Chardin's Portrait of a Seventeenth-century Empire*. (London 1996) 104.

⁶ Ferrier, *Journey to Persia*, 106.

⁷ Ferrier, *Journey to Persia*, 110.

dat ze erg weinig menselijke deugd bezitten.’⁸ Perziers hebben volgens hem een hekel aan fysieke activiteit, alhoewel dat ook wel iets met het klimaat te maken zou kunnen hebben. Ze konden zich weinig voorstellen bij de moeite die de Fransen namen om missie te bedrijven en de lange reis die ze daarvoor moesten ondernemen. Er was nauwelijks kennis over andere werelddelen aanwezig en de nieuwsgierigheid naar het leven in Europa ontbrak volledig. De ambitie van een succesvolle Perzier was een groter huis, een badhuis, een caravanserai om periodieke inkomsten te verzamelen. Een rijke Perzier was te herkennen aan zijn paard en de juwelen, soms wel vijftien ringen aan de vingers van een hand.⁹

Als handelaar genoot Chardin in Perzie veel aanzien, mede door de gunsten die hij ontving van de sjah. Handel was een eervolle bezigheid in het Oosten. Het garandeerde enige stabiliteit. Er was geen adelijkheid en weinig aanzien op grond van geboorte, terwijl aan de andere kant de regering volstrekt despotisch en willekeurig was. De handel zorgde echter voor een zekere mate van onafhankelijkheid. De sjahs hadden hun eigen agenten die handelden in zijde, brokaten, tapijten en juwelen.¹⁰ Er was geen geldmarkt en al het betalingsverkeer ging met gewogen zilvergeld. Over de industrie in Isfahan merkt hij op dat de Perzische ambachtslieden, de juweliers en de wevers, anders dan in Europa met nauwelijks meer instrumentarium dan hun handen verbluffende dingen kunnen maken, alhoewel de verfijnde esthetica soms ontbreekt. Hij beschrijft het gildensysteem van Isfahan. De sjah benoemde uit de gilden leiders die toezicht moesten houden op het gilde.¹¹

De lokale economie onder de Savafiden laat zich het best omschrijven met de typische term *bazaar*. Onder de Safaviden was de *bazaar* het verzamelwoord voor de traditionele ambachtslieden, het traditionele bank- en handelswezen en de groothandel. De bazaar was niet allen de marktplaats voor economische transacties, maar vormde het centrum van de gemeenschap. In de bazaar stonden moskeeën, publieke badplaatsen, religieuze scholen en vele theehuizen.¹² De bazaargemeenschap was nauw verweven met de *ulama*, de geestelijke klasse

⁸ Ferrier, *Journey to Persia*, 111.

⁹ Ferrier, *Journey to Persia*, 115.

¹⁰ Ferrier, *Journey to Persia*, 165.

¹¹ Ferrier, *Journey to Persia*, 167.

¹² M. P. Amineh, *Kapitalistische expansie, periferisering en passieve revolutie in Iran (1500-1980)*. (Maastricht 1998) 51.

die tegelijk ook de juristen van de gemeenschap vormden door hun kennis van de *Shari`a*, de Islamitische wetgeving. De *ulama* hield zich ook bezig met onderwijs en mocht notariële akten opstellen. Deze verwevenheid is een typisch kenmerk van elke Islamitische samenleving. De Islam is een godsdienst met een sterk juridisch karakter.

De internationale handel van het Oosten werd voornamelijk gedaan door agenten. Kooplieden hadden niet de gewoonte om hun thuisbasis te verlaten en maakten gebruik van makelaars. Moslims waren volgens Chardin niet de beste kooplieden in Azië, hoewel je ze bijna overal aan kon treffen en hun godsdienst dominant was. Sommige moslimhandelaren waren te toegeeflijk, anderen waren te filosofisch ingesteld om zich te bekommeren om hun zakelijke belangen.¹³ In het Ottomaanse rijk waren Joden en Armeense christenen de voornaamste handelaren, het Perzische rijk vooral Armenen en Indiërs. De Duitse reiziger Olearius vermeldt dat er 12.000 buitenlanders waren in Isfahan, waaronder Indiërs, Turken, Joden, Armeniers, Engelsen en Nederlanders. De Iraanse export van zijde bedroeg de helft van de Engelse export.¹⁴ Moslimhandelaren wisten zich niet goed raad met het westen, omdat ze bijvoorbeeld niet mochten drinken uit het glas van een heiden of het vlees eten van een dier dat door een mens was gedood. Ze mochten niet bidden in de buurt van een afbeelding of zelfs maar ongelovigen aanraken. Het lijkt me overigens niet waarschijnlijk dat elke moslim in deze zaken even strikt was. Het renteverbod vormde een groter probleem voor de economie, en dat is ook altijd zo gebleven. Islamitisch bankieren (Profit-Loss Sharing banking) lijkt steeds nog geen serieus alternatief dat de concurrentie met het westerse bankieren aankan.¹⁵

Chardin was in staat om een vergelijking te maken met het Franse commerciële bedrijf onder Lodewijk XIV. Hij is stellig niet onbevooroordeeld geweest en laat duidelijk zijn bewondering merken voor de Europese handelsgeest, waarbij de Perzische zo schril lijkt af te steken. De balans die Chardin opmaakt pakt uiteindelijk duidelijk negatief uit. Tegelijk gunt hij ons een prachtige blik in de mentaliteit en de praktijk van de ondernemers van Isfahan. Daaruit blijkt dat er in het

¹³ Ferrier, *Journey to Persia*, 174.

¹⁴ Mehdi Parvizi Amineh, *Kapitalistische expansie, periferisering en passieve revolutie in Iran (1500-1980)* (Maastricht 1998) 67. De Iraanse export van zijde bedroeg naar schatting 2 tot 2,5 miljoen pond sterling. De Engelse export in dezelfde tijd was ruim twee keer zoveel, evenals de Franse.

¹⁵ Hamid Hosseini, *The Universality of Economic Science Reconsidered* in: Bina en Zangeneh, *Modern Capitalism and Islamic Ideology*, 113.

Safavidenrijk van de 17^e eeuw volop mogelijkheden bestonden om geld te verdienen, maar dat de mentaliteit ontbrak om commercieel succes te kunnen boeken. De observaties van Chardin bevestigen het beeld dat David Landes schetst in *Arm en Rijk*, hoewel Perzische bronnen uit die tijd misschien een heel ander beeld te zien zouden geven.

3. De achttiende en negentiende eeuw: integratie met het Europese systeem.

De Nederlandse en Engelse Oost-Indische compagnieën handelden in de zeventiende eeuw op voet van gelijkheid met het Safavidische imperium. In 1722 kwam het Safavidenrijk ten val na een nederlaag tegen een Afghaanse stammenleger. De relatieve rust van de voorgaande eeuwen was voorbij. Er volgde een eeuw van interne stammenoorlogen en een reeks invasies door de Afghanen, Russen en Ottomanen. Vanaf 1796 slaagden de Qadjaren er in een stabiele dynastie te vestigen die duurde tot het begin van de twintigste eeuw. Volgens Amineh markeerde de desintegratie van het Safavidenrijk vanaf de zeventiende eeuw en de opkomst van de kapitalistische wereldeconomie het begin van de periferisering van het imperium in de wereldeconomie.¹⁶ Onder de Safaviden was de Shi'itische Islam een verbindende factor. De Safavidische sjah had zich onder het Shi'isme altijd beroepen op de afstamming van de zevende imam Musa al-Kazim.¹⁷ Onder de Qadjaren gold echter het verdeel en heers principe. De militaire en bureaucratische elites manipuleerden en terroriseerden de bevolking. De monarchale macht verzwakte en de centralistische bureaucratie van voorheen ontbrak. De interne stammentegenstellingen werden een belangrijker politieke factor dan de Islamitische identiteit. Het risico dat iemand in deze periode zijn land en bezittingen kwijtraakte als gevolg van plundering door naburige stammen, invasies van een vreemde mogendheid, of door willekeurige confiscatie, was zo groot dat het eigendom van land doorgaans niet langer dan twee generaties in handen van een zelfde familie bleef. Elke vorm van rechtszekerheid was in deze periode ver te zoeken. Rijke landbezitters brachten hun bezit veelal onder in een *vaqf*, een vrome stichting voor de een of andere publieke zaak. Via deze constructie viel er nog enige continuïteit te garanderen voor het familiebezit. Kinderen erfden het recht van het bestuur van de *vakf*, en hielden zo de beschikking over het kapitaal, naast de religieuze status die het beheer van de *vakf* met zich

¹⁶ Amineh, *Kapitalistische expansie*, 71.

¹⁷ Amineh, *Kapitalistische expansie*, 53. Eigenlijk houdt het Shi'isme in dat de *ulama* in contact staan met de sinds 874 'verborgen twaalfde imam'. Er leeft –ook vandaag– in het Shi'isme een soort messiaanse verwachting van de terugkeer van de twaalfde Imam. De huidige president van Iran, Amadinejad, lijkt heilig te geloven in de terugkeer van deze Imam en zoekt zelfs overeenkomsten met de christelijke messiasverwachting. Het lijkt er niet erg op dat zijn intenties begrepen worden door zijn evangelische aartsvijand, George W. Bush.

meebracht.¹⁸ Halverwege de negentiende eeuw begon onder Naser ed-Din Sjah de staatsbureaucratie uit te breiden.

De vaste staatsinkomsten die voor een groot deel bestonden uit de toeigening van grond in geld of natura, begonnen in de negentiende eeuw sterk terug te lopen. De boeren stonden onder een grote belastingdruk en er moesten nieuwe bronnen van inkomsten worden gevonden. Die kwamen onder andere uit buitenlandse leningen, het verkopen van ambten en het verlenen van concessies aan buitenlanders.¹⁹ De staat kwam in een sociale, politieke en economische crisis. Rusland en Groot Brittannië pikten stukjes land in en de Qadjaren zochten in reactie daarop toenadering tot Frankrijk. Later in de negentiende eeuw werden er handelsverdragen met Groot Brittannië gesloten. Buitenlandse banken vestigden zich in het land. De verbetering van de scheepvaart op de Kaspische zee en de aanleg van spoorwegen bevorderden de handel met Rusland aan het einde van de negentiende eeuw. In 1851 werd het eerste college naar westers model opgezet in Teheran, de Dar ol-Fonoun. In 1929 waren er meer dan 50 buitenlandse scholen in Iran, merendeels gerund door missionarissen. Het traditionele onderwijs aan de *madrasahs* kwam onder druk te staan.²⁰ De paradoxale situatie deed zich voor dat buitenlanders in Iran beter behandeld werden dan Iraanse onderdanen. Iraanse gefortuneerden sloten niet voor het laatst in de geschiedenis een bondgenootschap met de *ulama*, als tegenwicht tegen de chaos en de buitenlandse invloed. Sommige religieuze leiders hielden zich bezig met industrialisatieprojecten. Vakili-Zad maakt een onderscheid tussen naar buiten gerichte modernisten die aansluiting zochten bij het westen en naar binnen gekeerde traditionalisten die bescherming zochten bij de *ulama*.²¹ De traditionele economie van Iran paste zich aan de veranderende internationale markt aan. De zijdeproductie werd verwisseld voor opium, dat door de Britten naar China werd geëxporteerd. De burgeroorlog in Amerika leidde tot een grotere vraag naar katoen op de wereldmarkt. Rusland introduceerde nieuwe katoensoorten waardoor de landbouw en handel in het noorden van Iran toenamen.²² In totaal nam de buitenlandse handel tussen 1800 en 1914 toe met een factor 12. Ter vergelijking: de totale groei van de wereldhandel in dezelfde periode

¹⁸ Cyrus Bina en Hamid Zangeneh ed. *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. (London 1992) 15-16.

¹⁹ Amineh, *Kapitalistische expansie*, 85.

²⁰ Cyrus Vakili-Zad in: Bina en Zangeneh, *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. (London 1992) 20.

²¹

²² Amineh, *Kapitalistische expansie*, 93.

groeide met een factor 50.²³ Deze ontwikkelingen brachten veranderingen met zich mee in de sociale structuren van de Iraanse samenleving. Boeren werden arbeiders en nomadische stammen werden boeren. De ambachtelijke productie werd verdrongen door goedkope westerse importproducten en er ontstond een nieuwe kapitalistische elite in de steden, evenals een klasse van grootgrondbezitters. Honderdduizenden Iraanse arbeiders gingen rond de eeuwwisseling de grens over om te werken in Rusland, bijvoorbeeld in de olie-industrie van Baku.

²³ Ibidem, 91.

4. De twintigste eeuw: Tussen de revoluties. Naar binnen of naar buiten?

Fred Halliday markeert vijf ernstige crises in het Iraanse politieke stelsel van de twintigste eeuw. Omdat hij zijn boek voor de revolutie van 1979 schreef, komt het totaal op zes.²⁴

De nieuw ontstane arbeidersklasse bracht uit Rusland het communisme naar Iran. Tussen 1907 en 1912 waren er in het noorden van Iran communistisch geïnspireerde boerenopstanden. In de steden gingen de bazaars in staking. Tussen 1906 en 1911 vond de constitutionele revolutie plaats: een experiment met een liberale democratie. Er kwam een volksvertegenwoordiging, de *Majlis*. Het experiment mislukte echter door het ingrijpen van tsaristisch Rusland. Na de Eerste Wereldoorlog en de Russische revolutie was het Qadjaren-regime niet meer te redden. Na de oorlog was er nog nauwelijks een centraal gezag. In 1921 pleegde kozakkengeneraal Reza Kahn met Britse steun een staatsgreep. Vanaf 1925 probeerde hij een seculiere staat naar Turks voorbeeld te realiseren. Hij probeerde een nieuwe Iraanse identiteit te creëren en legitimeerde die met een soort voor-Islamitische en oud-Perzische elementen. Hij tooide zichzelf verrassend genoeg met de traditionele titel van sjah en sticht de Pahlavi-dynastie. Een groot verschil met Atatürk, de vader van Turkije, die genoeg nam met de seculiere titel van president. Vakbonden, politieke partijen werden verboden en in 1939 werden alle religieuze landgoederen en *vaqfs* geconfisceerd.

Iran kwam in het verdomhoekje terecht toen Reza Sjah banden aanknoopte met Hitler Duitsland. Hij werd door een Brits-Russische invasie in 1941 afgezet. Zijn zoon Mohammed Reza Shah Pahlavi volgde hem op 22 jarige leeftijd op. Na de oorlog ontstaat er een ongekend liberaal klimaat. Vakbonden, een vrije pers en elkaar beconcurrerende politieke partijen komen tot bloei. De Verenigde staten bieden militaire en economische steun aan het wankele Pahlavi-regime. In de jaren vijftig wilde een oudgediende van de Qadjaren-dynastie, Mohammed Mossadegh, middels het liberale *Nationaal Front*, een constitutionele monarchie vestigen. Hij werd gesteund door nationalist, communisten, democraten en de geestelijkheid en op 2 mei 1951 zag de sjah

²⁴ Fred Halliday, *Iran. Dictatuur en ontwikkeling*. (Middlesex 1979) 45.

zich genoodzaakt hem tot minister-president te benoemen. Het feit dat de lucratieve Iraanse olieproductie nog steeds in handen was van de Britten, was voor de oppositiebewegingen een bron van grote ergernis. De eerste daad van de nieuwe president was de nationalisatie van de Anglo-Persian Oil Company. Van 1951 tot 1953 laaide het conflict tussen de sjah en Mossadeq hoog op. De V.S. verdachten Mossadeq van communistische sympathieën en wilden van hem af. De CIA speelde een grote rol in de staatsgreep van 1953 waarbij de naar Rome gevluchte sjah weer werd hersteld en Mossadeq de doodstraf kreeg opgelegd, later omgezet in gevangenisstraf.

In 1961 kondigde Mohammed Reza Sjah de ‘Witte Revolutie’ af; er zouden landhervormingen, vrouwenemancipatie en algemeen kiesrecht komen. In de praktijk resulteerde dit opnieuw in een streng repressief regime dat alle oppositie bestreed. Religieuze leiders werden vermoord en Koranscholen gesloten. De rigoureuze seculiere koers stuitte op felle weerstand van de Bazaargemeenschap, de armen en de geestelijkheid. In februari 1979 werd in Iran de Islamitische Revolutie uitgeroepen door de tot moment verbannen *ayatollah* Khomeiny. De revolutie bracht een schokeffect teweeg in het westen, getuige de grote stroom van publicaties over de aard van de Islamitische revolutie. Sommige historici zijn echter van mening dat het Islamitisch regime een voortzetting van een lange traditie van dictaturen is en niet veel meer dan een cosmetische verandering inhoudt.²⁵

Gedurende de twintigste eeuw bleven de economische verhoudingen zich ontwikkelen. Aan het begin van de twintigste eeuw was 90 % van de bevolking nog werkzaam in de landbouw. In 1979 was dit percentage gedaald tot 33 %.²⁶ De helft van de bevolking woonde in de steden. In 1938 bedroegen de jaarlijkse olie-inkomsten van Iran 17 miljoen dollar. In 1969 was dat gestegen tot \$ 908 miljoen, in 1976 \$ 20 miljard, en in 2006 \$ 66 miljard dollar.²⁷ In de jaren na de oorlog ontstond een nieuwe klasse van parvenu's die dankzij de juiste contacten fabelachtige fortuinen konden verdienen aan de olie. De afwisselende regimes hebben de olieinkomsten gebruikt voor hun eigen politieke doeleinden, momenteel is het stokpaardje van het regime de ontwikkeling van

²⁵ Janice M. Moore, *The Iranian Revolution Revisited* in Bina en Zangeneh, *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. 95.

²⁶ Halliday, *Iran. Dictatuur en ontwikkeling*. 176.

²⁷ Cyrus Vakili-Zad, *The structure of Power in Iran* in Bina en Zangeneh, *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. 23.

Voor 2006: CIA worldfactbook geraadpleegd.

kernenergie. Natuurlijk leidt zoveel makkelijk verdiend geld tot een topzware en corrupte dienstensector, terwijl de innovatieve industriële ontwikkeling achterblijft.

5. De huidige stand van zaken. Benzine als grondrecht.

Some persons have come to me and said now that the revolution is over, now we must preserve our economic infrastructure. But our people rose for Islam, not for the economic infrastructure. What is this economic infrastructure anyway? Donkeys and camels need hay. That's economic infrastructure. But human beings need Islam.

Ayatollah Khomeiny, zomer 1979²⁸

Economen hebben de vraag opgeworpen of er zoiets bestaat als een Islamitische economie. Aan de Islamitische universiteit van het Iraanse Qom zal gezegd worden dat een moslim die het pad van de Islam volgt, de *Shari`a* gebruikt om zijn economische problemen op te lossen. Westerse economische theorieën, het kapitalisme en het Marxisme, zijn fundamenteel materialistisch. De Islam daarentegen, voorziet zowel in materiele als in de morele noden van de mensheid.²⁹ De *Shari`a* geeft richtlijnen voor het gebruik en het eigendom van goederen, die erop neerkomen dat je geen misbruik mag maken van je bezit en dat je verantwoordelijk bent naar de gemeenschap. De uitwassen van de kapitalistische markt kunnen worden voorkomen door het volgen van de *Shari`a*. Hamid Hosseini legt de vinger bij het feit dat westerse economische theorieën paradigma's zijn die fundamenteel verschillen van Islamitische filosofische uitgangspunten. De *homo economicus* in de neoklassieke economie neemt het individu als uitgangspunt en gaat er van uit dat het individu rationeel maximaal eigenbelang nastreeft. De autonome regulerende functie van de markt heeft in de conventionele westerse economische theorie geen morele dimensie. De economische handelingen van iemand worden in een Islamitische kader juist bepaald door morele normen. Een moslim is een toegewijd, altruïstisch persoon, een *homo Islamicus*. Het is een manier van redeneren die in mijn westerse ogen al snel scholastische trekjes krijgt door het gebrek aan feitelijke analyse.

²⁸ Geciteerd in Cyrus Bina en Hamid Zangeneh ed. *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. (London 1992) 1.

²⁹ Ali Rahnama en Farhad Nomani, *The Secular Miracle, religion, politics & economic policy in Iran*. (London 1990) 135.

Rahnema en Nomani concluderen dat er in de economie van Iran weinig substantieels is veranderd sinds de revolutie. De economie van Iran is, ondanks significante nationalisaties, voor het grootste gedeelte privaat en bestaat uit de oliesector, traditionele en moderne industrie, landbouw en diensten. De traditionele sector maakt gaandeweg steeds meer plaats voor de moderne.³⁰ Islamitische economie is volgens hen in de grond evengoed kapitalistisch, omdat er sprake is van produktie van handelsartikelen, en er productiefactoren, inclusief betaalde arbeid worden verhandeld op een markt. Weliswaar is het een economie met een Islamitische ‘flavour’. Er zijn echter meerdere varianten van kapitalisme. In West-Europa heb je bijvoorbeeld een sociaal-democratische variant van kapitalisme.

De eenzijdige afhankelijkheid van de wereldmarkt en de verstoorde aard van de Iraanse economie die voor de revolutie al bestonden, resulteren nog steeds in een hoge werkloosheid, inflatie en armoede. Ondertussen dwingen de Verenigde Staten westerse bedrijven niet te(veel) te investeren in Iran. Er komen tegenstrijdige geluiden uit het land, die nu weer hoopvol wijzen op tekenen van hervormingen, en even later weer duidelijk maken hoe groot de kloof is die er gaapt tussen het land en de rest van de wereld. Iraniërs gingen de afgelopen weken de straat op om benzinestations in brand te steken uit protest tegen de rantsoenering van de brandstoffen. Zij zien brandstof als een grondrecht. De Iraanse regering moet de benzine van nog geen 10 eurocent per liter jaarlijks met 30 miljard dollar subsidiëren omdat het te weinig eigen raffinaderijen heeft. Het is tekenend voor de gezondheidstoestand van het economische systeem van Iran en de mentaliteit die er onlosmakelijk mee is verbonden.

³⁰ Rahnema en Nomani, *The Secular Miracle*, 288.

6. Conclusie

De samenleving die pretendeert terug te gaan naar de waarden van de oorspronkelijke Islam van de zevende eeuw, is een samenleving die sterk beïnvloed is en wordt door de westerse moderniteit. Hoewel in de Islamitische gebieden het eigendomsrecht zeer verschillend was van dat in Europa, was het zeker niet zo extreem afwezig als Landes in zijn boek voorstelt. Eigendomsrecht bestond en bestaat wel degelijk in het Islamitische Iran. De geschiedenis van Iran laat zien dat de volgens Landes zo typisch westerse elementen van eigendomsrecht en ondernemerschap in de Iraanse samenleving van nu niet uit het niets zijn ontstaan, hoewel ze verschilden van de westerse vorm. Van oorsprong was Iran een hoofdzakelijk agrarische samenleving waar handwerk hoog werd gewaardeerd (denk aan de perzische tapijten). De economische macht was verdeeld onder de Bazaar en de regering. Rusland en Engeland verworven in de negentiende eeuw veel invloed in Iran en investeerden in het land. Rampzalige dictators, al of niet met behulp van het buitenland in het zadel geholpen hebben weinig goeds gedaan om het economische leven in Iran goed op de rails te krijgen.